

19/5

Konservatism i vetenskaplig dräkt

"DEN SVENSKA konservatismens ideologi under perioden mellan representationsreformen och demokratins genombrott var i hög grad en skapelse av universitetsprofessorer... Det tyska inflytandet på den svenska konservatismens idéutveckling dominerar klart; i fråga om den extrema konservatismens ideologi är dominansen total. Det engelska inflytandet är svagt, det franska så gott som obefintligt." Dessa satsar återfinns i slutkapitlet av en i går ventilerad uppsaliensisk doktorsavhandling, *Nils Elvander, Harald Hjärne och konservatismen*, med undertiteln "Konservativ idédebatt i Sverige 1865-1922" (Almqvist och Wiksell, 39:50). Nya och överraskande är satserna inte, och över huvud taget är uppgifterna och analyserna i avhandlingen till stor del bestyrkanden och bevisningar av vad man tidigare mera vagt kände till. Men detta förhållande är nära nog självklart och minskar inte avhandlingens värde. Elvanders undersökning är i sin noggrannhet, klokhed, kritiska skärpa och frihet från schabloner och subjektivitet en utomordentlig prestation, ett av de få förstklassiga idéhistoriska arbetena i svensk statsvetenskap.

Historieprofessorn och politiker Harald Hjärne ställs med rätta i förgrunden. Som andre man, till kontrast mot Hjärne, framföres statskunskapsprofessorn och politikern Rudolf Kjellén; författarens visserligen med någon tvekan hävdade tes är att Hjärne var moderat och därigenom blivit föregångare till vår svenska höger, medan Kjellén var extrem och närmade sig de tankelinjer som representeras av fascism och nationalsocialism. I inledande kapitel behandlas också några äldre konservativa inspiratörer, främst Boström och hans skola samt Hans Forssell.

Begränsningen, i huvudsak, till Hjärne och Kjellén innebär, som

Harald Hjärne (till vänster) och Rudolf Kjellén.

Elvander betonar, att framställningen inte ger besked om vilka föreställningar som var typiska för svensk konservatism i allmänhet; författaren har inte sökt "mäta spridningen av mera triviala men också mera representativa idéer och attityder". Detta är en väl begriplig reduktion av arbetsfältet. Men just med hänsyn till tesen om Hjärne och Kjellén som företrädare för skilda riktningar inom konservatismen skulle det ha varit värdefullt om andra konservativa teoretiker under skede mera beaktats; något finns visserligen om Oscar Alm och Vitalis Norström, men nästan inte om Simon Boëthius, Pontus Fahlbeck och Ernst Trygger. Särskilt förvånar det att Boëthius och Fahlbeck, båda statskunskapsprofessorer och riksdagsmän, inte är litats till jämförelse med Hjärne och Kjellén.

För den svenska konservatismen gällde det under denna tid i stort sett att bevara traditionella institutioner och maktlägen, att hävda försvarets primat, att motverka eller uppskjuta demokratiseringen, att bekämpa en social omändning av mera djupgående art, framför allt socialism i detta ords mera radikala betydelse. Det teoretiska arbetets grundval blev en tysk metafysik, som betecknades som typiskt svensk realism. Man förklarade att den samhällighet som värjdes mot omvälvningar och stora förändringar hade vissa bestämda syften, att för detta ändamål vissa bestämda organ var nödvändiga; i bestämningen av dessa syften och dessa organ insmogs, ofta säkerligen i den största intellektuella oskuld, sådana tankar som på en gång avvisade motståndarens krav och gav detta avvisande skenet av objektivitet och vetenskaplighet. Hjärnes triumf i spelet var staten såsom identifierad med den positiva rätten och med monarken såsom grundare och främsta upprätthållare. I "Skandinavisk laghistoria" (1876) utvecklade han sin tankegång som ett destillat av den svenska historien, men kärnpunkterna kom, såsom Elvander utmärkt klargör, från den tyske Hegellärjungen Rudolf Gneist. För Kjellén var det stora ordet folket eller nationen; folket beskrevs som en överindividuell personlighet, en biologisk organism, och denna personlighet befanns ha de syften och den struktur som stämde med Kjelléns politiska uppfattning. Efter att ha uppställt ett system på något tiotal begrepp kunde man operera med lika mycken frihet som säkerhet. Den sanna staten och det sanna folket var Hjärne och Kjellén i jätteformat; det parti man verkade för var rikets eller folkets parti; då ordet demokrati blev populärt kunde rent av den statsform, utmärkt av monarkens och överklassens våld, som man gillade kallas den sanna demokratin. Nu känner vi alltför väl dessa tankelekar, sedan de framträtt i kommunismens och nazismens bjärta kostymer; för femtio år sedan kunde de odlas som vetenskap vid alla landets universitet.

Inom ramen av systemets honnorsord var långtgående åsiktsändringar möjliga att motivera; konstruktionerna var lika rymliga som luftiga. Till det bästa i avhandlingen hör redogörelsen för hur Hjärne, under anlåtande av samma på en gång suddiga och ohållbara formler, under 1890-talet kunde kandidera till riksdagen för skilda riktningar och samtidigt skifta mening i nästan alla aktuella frågor en eller två gånger: det gällde parlamentarism, partiernas berättigande, valsättet, socialpolitiken, religionsfriheten, unionsfrågan och åtskilligt annat. Detta vingleri på högsta teoretiska nivå hindrade inte bokens båda hjältar att ständigt verka med samma retoriska och stilistiska medel: hos Hjärne den mörka myndigheten, hos Kjellén den ungdomliga, nästan lyriska entusiasmen.

Hur skicklig och ingående El-

vanders analys av tankeglidningarna och omkastningarna än är, kunde den nog på vissa punkter kompletteras eller åtminstone ytterligare preciseras. Med en viss rätt kan sägas att Hjärne höll på staten såsom rättens (främst straffrättens) bärare och med skepsis såg på nationalismen och nationalitetsprincipen — alltså idén att varje folk eller nation skulle samlas i en stat. Men redan dess genom sin dunkla glans ryktbara uppsatsen vid sekelskiftet om "Nationalismens århundrade" visar hur godtyckligt Hjärne resonerade. Nationalitetsrörelsen prissas då det gäller Tyskland och Italien, men underkänns då det gäller Österrike-Ungern och det från Holland lösgjorda Belgien. Intrycket är närmast att Hjärne godkände nationalitetstanken i fråga om stora folk och — naturligtvis — Sverige.

Vid samma tid skrev han en rad uppsatser, som med en även hos Hjärne ovanlig brutalitet hänade boerna i deras kamp mot England (uppsatserna har senare ansetts kloka, därför att den sydafrikanska politiken blivit fördömd). Dessa artiklar kan, synes det mig, inte rimligen förklaras som annat än indirekta angrepp mot Norges självständighetssträvan; Hjärne talar i makttyrkan och förakt för svagheten om boerledarna, i vilka han känner igen "den diminutiva riksbyggmästartypen, världsstor-maren i fickformat... den typen finner man också igen i yppig blomstring hos de stolta hellener, serber och bulgarer, såframt man ej vill söka på närmare håll". Samma missaktning visade Hjärne den finska motståndspolitiken mot Ryssland vid denna tid; då Finland väl blivit självständigt hyllade han däremot den finska nationalitetsrörelsen och gjorde i stället ålänningarna, som ville förening med Sverige, till offer för sin storvulenhet. I en artikelserie av år 1903 påstod Hjärne med glilande att den engelska imperialismen godtog oinskränkt självstyrelse och till och med självständighet för kolonierna — men utgick tydligen från att detta inte gällde Indien, Egypten eller andra av färgade folk bebodda besittningar.

Kjellén, som var nationens mera än statens man, var ologisk, ombytlig och dunkel på liknande sätt. I fråga om Österrike-Ungern, nationalitetsproblemet stat framför andra, uttryckte han sig i "Stormakterna" med typisk flotthet och grötighet; staten levde "på en politisk nödvändighet, en historisk tradition och en rinnande flod, men saknar det ena nödvändiga: en nationell personlighet".

träffande Hjärne är förhållandet oklart. Men inte sällan påträffas hos honom anakronistiska upp-gifter, t.ex. om den brittiska parlamentarismen, arbetarrörelsen och imperialismen. De politiska värderingarna tycks ofta bestämmas omdömet under den konservativa imperialismens tid fick det engelska styrelsesättet ett gott AB, sedan liberalerna kommit till makten siade Hjärne om den engelska parlamentarismens snara undergång.

Elvander visar, utan att ge några utförda karaktäristiker, vida större respekt för Hjärne än för Kjellén. Detta är väl förståeligt. Hjärne ger intrycket av en finare och skarpare intelligens, av djupare lärdom, av större balans. Och kanske framför allt: Hjärne skrev så mycket elegantare, med en finess på gränsen till finurlighet, med en lugn överlägsenhet, inför vilken Kjelléns upphetsning kunde verka hysterisk, med en försmädlighet mera effektiv än Kjelléns vildhet. Då Hjärne vid ett festligt tillfälle skulle frammana Gud i historien talade han sirligt och mystiskt om "någonting som liknar ett mänskligt anlete, med ett både strängt och milt leende över folken, som tro sig gå sina egna vägar, men alljämt hinna även dit de aldrig velat", om "yttringar av en personlig vilja, mot vilken intet annat någonting förmår". Då Kjellén slog sig lös i samma genre blev det sakligt inte mera konstigt, men stilistiskt ruskigt och verkade därför grovt och dumt: han väntade "på en uppenbarelse av det Stora, Heliga, Enastående, som vi tränat efter som hjorten efter friskt vatten... det, inför vars ankomst vi nu i undergivenhet böja knä liksom forntidens vita präster böjde sig inför solnedgången — det objektiva".

I avhandlingen får Hjärne också ett erkännande för sin förmåga att förutse framtiden. Jag tvivlar på att i denna punkt någon skillnad fanns mellan de båda profeterna och att någon av dem presterade flera och bättre förutsägelser än som måste anses sannolikt då dylika förutsägelser hör till yrket. Hjärne har berömts för sina förutsägelser om tsarväldets undergång,

De båda ideologerna uttalade sig med samma suveräna säkerhet om främmande länders politik och förhållanden som om Sverige; de betygsatte stater och nationer lika friskt som sina tentander. Hur mycket visste de om de länder de föresåde för en publik vars okunnighet var så ofantligt mycket större än vår samtids? Det är svårt att säga, och i synnerhet är det svårt att jämföra de båda läromästarna; Kjellén skrot genom att oavbrutet nämna auktoriteter, Hjärne genom att antyda en allvetenhet för vilken auktoriteter var obehövliga. I fråga om Kjellén ger litteraturförteckningarna i "Stormakterna" (lustigt nog omfattande både använda och enligt Kjelléns egen deklaration icke utnyttjade skrifter) en oroande vägledning. Förteckningarna är magra, och ofta är grundläggande arbeten tydligen för författaren okända. Den tyska litteraturen dominerar; även i fråga om England och alldeles övervägande i fråga om USA är det främst tyska och svenska böcker som åberopas. Be-

en verksamhet som varit populär åtminstone ett århundrade; hans prognoser om England och om första världskriget slog däremot fel. Kanske beror Elvanders intryck på att Hjärne var mera invecklad och inlindad; han spelade oraklet i Delfi, medan Kjellén verkade rar och enkel spågumma.

I detta sammanhang vill jag beröra ett uttalande i avhandlingen, enligt vilket Kjellén, i motsats till Hjärne, så engagerat sig i sina prognoser att deras misslyckande blev en personlig tragedi. Jag und-

rar om det är riktigt. Ungefär ett år efter Tysklands nederlag i första världskriget höll Kjellén på Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala ett föredrag (otryckt), som gick ut på att visa hur mycket i hans egna skrifter som i själva verket, rätt fattat, innebar förutsägelser om detta nederlag.

Tesen om skillnaden mellan den moderata Hjärne och den extreme Kjellén innehåller enligt min mening en viss sanning, men blir, som jag redan antytt, alltför fram-

hävad i avhandlingen. I själva verket har Elvander, under allmänt fasthållande vid denna tes, gång på gång anledning att framhäva dess begränsning i särskilda viktiga punkter. I fråga om krig, religion, traditionalism, demokratins framtid och annat gjorde Hjärne stundom uttalanden av ungefär samma typ som Kjellén (det synes mig egendomligt att Hjärne tillerkännes ett slags villkorlig demokratism då han i ett tal 1918 förutsade att demokratin skulle slå över i plutokrati, oligarki eller monarki). På detaljerna i detta problem kan jag inte vidare ingå; tilläggas bör dock att skillnaden mellan de båda ideologerna lätt ter sig överdriven, därför att de i sin rivalitet, utan namns nämnande, inte sällan polemiserade mot varandra.

Då Elvander på sista sidan i sin

avhandling söker bevis för sin tes genom att känneteckna Hjärnes och Kjelléns lärjungar synes han mig för en gångs skull göra sig skyldig till ganska svårt feltänkande. Som Hjärnes lärjungar nämns några forskare och publicister som uppträdde till den svenska demokratins försvar mot nazismen: Gösta Bagge, Eli Heckscher, Gustaf Stridsberg och Nils Ahnlund. Som Kjelléns lärjungar räknas med någon tvekan antidemokratiska nazistsympatisörer som Adrian Molin och Rütger Essén; "det ger i så fall en fingervisning om i vilken riktning hans inflytande gått". Uppenbart synes mig vara att Elvander här förutsätter vad som skulle bevisas och att han med "lärjungar" helt enkelt menar personer som uppträtt på det sätt som passar hans tes. Om man med lärjunge menar dem som studerat för en viss professor, blir slutsatsen ohållbar. I denna mening var Ahnlund inte Hjärnes lärjunge, men bland Hjärnes lärjungar fanns pronazister. Molin var inte Kjelléns lärjunge, och Essén blott disputerade för Kjellén (på en avhandling om tillfälliga utskott), medan exempelvis Georg André, Leif Kihlberg och jag själv, var Kjelléns lärjungar i ordinarie mening och inte gärna kan beskyllas för pronazism.

HERBERT TINGSTEN